

Rola wycieczek szkolnych w procesie dydaktyczno-wychowawczym

Marzena Grabowska
Beata Nowicka

Pojęcie wycieczki nie jest jednolite i jednoznaczne. Istnieje wiele definicji wycieczki. Adam Antoni Kryński w swoim słowniku pod hasłem „wycieczka” rozumiał dłuższy spacer w okolicy; podróż turystyczną umyślnie, a mimochodem skądś zrobioną. **Lidia Chmielewska określa wycieczki jako** „kilkudniowe wyjazdy, czasem na drugi koniec Polski: jednogodzinne wyjście ze szkoły w najbliższy teren”. Idąc tymi wskazaniem S. Szumski definiuje wycieczkę jako „każdorazowe wyjście poza budynek szkoły, niezależnie od czasu trwania, w pewnym określonym celu, z góry ustalonym, a zaplanowanym”

„**Wycieczka szkolna**- zdaniem F. Urbańczyka- to forma nauczania, w której uczestnicy mają możliwość zdobycia nowej wiedzy przez bezpośrednie spostrzeganie przedmiotów i zjawisk w naturalnych ich warunkach lub specjalnych instytucjach”

Wycieczki szkolne ze względu na cel ich organizowania dzieli się na:

- Wycieczki lekcyjne, zwane lekcjami w terenie;
- Wycieczki przedmiotowe, zwane także zintegrowanymi lub programowymi, organizowane przez nauczycieli poszczególnych przedmiotów dla potrzeb dydaktyczno-wychowawczych wynikających z programu nauczania;
- Wycieczki krajoznawcze, organizowane przez nauczycieli i wychowawców, przez samorząd uczniowski dla zainteresowania tematyką wycieczki.

Profesor Kazimierz Sońnicki dzieli wycieczki na dwa typy:

1. Wycieczki typu humanistycznego- do muzeów, bibliotek, na wystawy, koncerty, przedstawienia teatralne, zwiedzanie zabytków i pomników kultury narodowej;
2. Wycieczki przyrodnicze- do różnego rodzaju zakładów produkcyjnych, ogrodów, gospodarstw, sadów, parków.

Maria Jackowska wymienia trzy rodzaje wycieczek związanych z celami, których osiągnięciu mają służyć. Są to:

- wycieczki rozpoznawcze - służące rozeznaniu doświadczeń ucznia przez uchwycenie jego kontaktów z określonymi obiektami;
- wycieczki poznawcze – celem ich jest pogłębienie istniejących już lub uzyskanie nowych doświadczeń uczniów w bezpośrednim kontakcie z treściami społecznymi lub przyrodniczymi;
- wycieczki porównawcze – mogą być prowadzone w końcowych zajęciach cykli dydaktycznych, zwłaszcza w częściach podsumowujących, porównawczych;
- wycieczki podsumowujące – organizuje się je po zakończeniu cyklu zajęć, w toku którego powstały różne wytwory dzieci. Uczniowie, cała klasa lub delegacja udaje się ponownie na spotkanie z przedstawicielami poznanej obiektu i przedstawiają efekty swoich prac;

Wycieczki to najbardziej atrakcyjna i efektywna forma pracy pozalekcyjnej wychowawcy klasy z uczniami. Umożliwia ona nawiązywanie bezpośredniego kontaktu dzieci i młodzieży ze środowiskiem lokalnym, jak również z życiem społeczno- gospodarczym i kulturalnym w różnych regionach kraju. Są źródłem wielu obserwacji i doświadczeń, których nie jest w stanie dostarczyć nawet najbardziej ciekawie przeprowadzona lekcja w klasie. Poza tym uczniowie mają możliwość nabywania nieznanymi im dotąd informacji oraz poszerzenia kręgu swych zainteresowań.

Pamiętajmy, że uczniowie bardzo chętnie dzielą się spostrzeżeniami z wycieczki w czasie godziny wychowawczej. Z przyjemnością nawiązują do niej także podczas lekcji z poszczególnych przedmiotów. Zgromadzone w czasie wycieczki materiały np.: w postaci zdjęć i notatek, służą za podstawę do zredagowania gazetki, sporządzenia albumu, przygotowania fotomontażu, zaprowadzenia kroniki klasowej.

Każda organizowana przez nauczyciela wycieczka jest lekcją patrzenia, słuchania, myślenia, mówienia i przeżywania.

Dzięki wycieczkom zapobiegamy werbalizacji organizowanego procesu, ustrzegamy uczniów przed powstawaniem niedokładnych i niecisłych lub błędnych wyobrażeń o istocie poznawanych rzeczy i zjawisk, zbliżamy do środowiska naturalnego wywierającego w procesie dydaktyczno-wychowawczym wielokierunkowy wpływ na ucznia szeroką gamą bodźców.

Planując wycieczki musimy pamiętać, że powinny one być organizowane w celu realizacji programu nauczania danego przedmiotu(lub kilku przedmiotów) albo zadań wychowawczych szkoły określonych w programie wychowawczym.

M. Kalinowski tak widzi rolę wycieczek:

- Wycieczki zaspakajają potrzeby biologiczne młodzieży;
- Wycieczki stwarzają warunki do zaspakajania potrzeb psychicznych (kontakty towarzyskie, cisza);
- Wycieczki zaspakajają potrzeby kulturalne (piękno przyrody, przeżycia, zabawa, rozrywka);
- Wycieczki doskonałą zjawisko psychiczne (wrażenia, spostrzeżenia, uczucia, pamięć, uwagę);
- Wycieczki stwarzają okazję do rozwoju właściwości umysłu (krytycyzm, samodzielność myślenia, otwartość).

W czasie nauki szkolnej uczniowie zdobywają wiedzę czasami suchą i monotonna, a wiedzę zdobywaną na wycieczkach systematyzują i zabarwiają uczuciowo. „Efekty wycieczki są większe niż na lekcji w szkole (...); są bardziej wszechstronne i głębsze. Przeżycia bezpośrednie w zetknięciu z morzem, życiem lasu, górami są bez porównania pełniejsze, bogatsze i trwalsze aniżeli wiadomości zdobyte w klasie podczas lekcji”.

Każda wycieczka powinna mieć jeden temat zasadniczy, ale obok niego wiele obserwacji dokonują uczniowie w sposób okazjonalny. Te obserwacje wykorzystujemy na lekcjach różnych przedmiotów. Dobrze przygotowana, przeprowadzona i odpowiednio wykorzystana wycieczka spełnia w procesie dydaktyczno-wychowawczym różnorodne funkcje, przede wszystkim poznawczą, kształcącą, wychowawczą, motywacyjną, aktywizującą i integracyjną.

1. **Funkcja poznawcza** polega na dostarczeniu dziecku informacji o świecie na bazie najbliższego otoczenia. Wycieczka stwarza możliwości zetknięcia się ucznia z faktami przyrodniczymi w warunkach naturalnych w różnorodności i bogactwie okazów, w ich licznych wzajemnych powiązaniach, w ścisłej łączności z pracą ludzi i życiem społecznym. Jest więc najbogatszym źródłem zdobywania wiedzy w najbardziej przystępny i skuteczny sposób. Interdyscyplinarny charakter wiedzy o środowisku zwraca uwagę na konieczność uwzględnienia elementów abiotycznych i biotycznych przy ukazywaniu prawidłowości przyrody. Należy więc ukazywać i wyjaśniać związki i zależności zachodzące w określonym ekosystemie tzn. między klimatem, podłożem, światem roślin, zwierząt i ludzi. Właśnie poznanie i rozumienie ekosystemów w otoczeniu dziecka, wszelkie fakty i zjawiska zachodzące w świecie przyrody należy interpretować i wyjaśniać w sposób rzetelny pod względem naturalnym a jednocześnie zgodnym z możliwościami percepcyjnymi dzieci.

Aby poznać życie określonego środowiska trzeba zaobserwować wiele czynników równocześnie, trzeba widzieć ich wielostronne powiązania i współzależności. Niezwykłość sytuacji spotykanych podczas wycieczki, nowość obiektów i zjawisk wyzwala aktywność poznawczą, objawiającą się w dociekliwości obserwacyjnej, stawianiu wielu pytań, wymianie poglądów. Wycieczki o charakterze społecznym dają możliwość poznania dorobku kultury narodowej, folkloru własnego regionu, pracy ludzkiej.

Przyglądanie się pracy, spotkania i rozmowy z ludźmi określonego zawodu pozwolą uświadomić dzieciom co zawdzięczamy pracy ludzkiej, ukazywać postęp w technice i kulturze. Poznanie środowiska społeczno-przyrodniczego i rozumienie związków i zależności w nim zachodzących jest podłożem, na którym w przyszłości kształtujemy umiejętność współdziałania człowieka ze środowiskiem w którym żyje, umiejętność racjonalnego eksploataowania i spożytkowania jego zasobów, przekształcania, ulepszania i ochrony środowiska dla coraz doskonalszej egzystencji człowieka.

2. **Funkcja kształcąca** – polega na rozwijaniu spostrzeżeń i wrażeń niezbędnych do pracy myślowej, tworzenia wyobrażeń, kształtowania pojęć, rozwijania mowy. Wycieczka daje możliwość wyrabiania orientacji w terenie, nabywania określonych umiejętności i kształtowania nawyków. Stwarza naturalne warunki do rozwijania sfery emocjonalnej i estetycznej. Kształtuje umiejętności odczuwania piękna, uwrażliwia na nie. Daje możliwość rozwijania zainteresowań dzieci, swobodnego dzielenia się spostrzeżeniami, przeżyciami, wyrażania uczuć radości z osiągnięć i troski o powierzony opiece obiekt (np. rośliną, grządką).

3. Funkcja zdrowotna

Wycieczka przyczynia się również do wyrabiania sprawności fizycznej, wytrzymałości i odporności, wdrażania dzieci do dbałości o własne zdrowie. Stosowanie podczas wycieczki odpowiednich form pracy wyzwala inicjatywę i samodzielność, skłania do pokonywania trudności.

4. Wycieczka spełnia **funkcję wychowawczą**. Funkcja ta wyraża się w dostarczaniu wzorów postępowania i kształtowaniu umiejętności zachowania się wobec swoich kolegów, społeczeństwa, przyrody i wytworów pracy ludzkiej. Podczas wycieczki i spotkań powinniśmy pokazywać jednostki pozytywne. Wycieczka jest podstawą do kształtowania u dzieci umiejętności planowania, podziału pracy, racjonalnego gospodarowania, zaradności życiowej. Wyrabia poczucie dyscypliny, systematyczności i dokładności w pracy, odpowiedzialności. Umożliwia współprzeżywanie, koleżeńską współpracę, wzajemną pomoc. Wycieczka zarówno ta o charakterze społecznym jak i przyrodniczym jest doskonałą okazją do kształcenia uczuć patriotycznych przez wzbudzanie miłości do kraju ojczystego, wyrabianie poczucia dumy narodowej, wytworzenia więzi dziecka ze środowiskiem, w którym żyje. Jest szczególnie dogodną sytuacją do kształtowania postaw społeczno-narodowych wobec otaczającego świata z uwagi na fakt, że odślania u dzieci wiele cech osobowości, które nie ujawniłyby się w warunkach szkolnych. Podczas wycieczki mamy doskonałą okazję do kształtowania u swoich uczniów stosunku emocjonalno-opiekuńczego do przyrody, szacunku do wszystkiego co żyje, poczucia odpowiedzialności za swoje postępowanie wobec przyrody, uświadomienia dzieciom faktu, że jesteśmy częścią świata przyrodniczego i niszcząc przyrodę niszczymy siebie.

5. Funkcja aktywizująca

Aktywność na wycieczce - to aktywność, w którą uczeń angażuje się z własnej woli. Dotyczy ona czterech głównych czynności uczenia się:

- Poznawania nowych treści;
- Opanowania metod pozwalających na przyswojenie owych treści (sposobów postępowania, rozwiązywania zadań);
- Sprawdzenia i utrwalenia rezultatów swojej pracy w zakresie zdobywania nowych wiadomości i sprawności;

- Czynności kontrolujące i oceniające stopień wyuczenia.

Uczeń musi widzieć skuteczność swego działania .Jest to niezbędny bodziec dla dalszej jego aktywności.

6. Funkcja motywacyjna wycieczki - polega na pobudzaniu aktywności poznawczej dziecka, wyzwoleniu i rozwijaniu zainteresowań otaczającą rzeczywistością, wyzwalaniu chęci do badań i eksperymentów, do pracy fizycznej, sportu, rekreacji, do aktywnej percepcji i twórczej ekspresji sztuki. Wycieczka to „otwieranie drogi na świat”, przygotowanie do samodzielnych wypraw, obserwacji i badań w celu zaspokojenia ciekawości, potrzeb intelektualnych, estetycznych i zdrowotnych.

7. Funkcja integracyjna to scalanie , wiązanie w jedność, to działanie, w którym nie występują rozbieżności i sprzeczności między teorią a praktyką. Funkcja integracyjna wycieczki sprowadza się do synchronizacji w nauczaniu zbliżonych do siebie treści programowych różnych przedmiotów, np. zbieżność pewnych tematów ze środowiska społeczno-przyrodniczego z odpowiednimi tematami z języka polskiego. Zapewnia wielostronne spojrzenie na treści kształcenia , a przez to pogłębianie rozumienia otaczającej rzeczywistości i zwiększenie funkcjonalności wiedzy zdobytej w szkole.

Wszystkie wymienione funkcje są ze sobą powiązane i nie występują w oderwaniu. Realizowane są jednocześnie. Procesy uczenia się , rozwoju psycho - fizycznego i wychowania są procesami nierozzerwalnymi.

W literaturze pedagogicznej niektórzy autorzy posługują się pojęciem „funkcje wycieczki”, inni zaś używają terminu „ walory wycieczki” .

R. Harajda uważa , iż każda dobrze zorganizowana wycieczka spełnia cztery walory:

- Intelektualne,
- Fizyczne,
- Moralne,
- Estetyczne.

Walory intelektualne – wycieczka daje pełniejszy obraz życia przyrody niż książka, czy lekcja . Pozwala rozszerzyć i utrwalić wiedzę zdobytą w szkole.

Walory fizyczne- uczeń pokonując trudności terenu i przeciwności pogody podnosi nie tylko stopień sprawności fizycznej, ale także wyrabia w sobie odporność psychiczną na przeciwności losu. Dzięki temu uczeń ma zaufanie do własnych sił i możliwości.

Walory moralne – uczeń dzięki wycieczce uczy się właściwego współżycia w grupie. Wycieczka dając pełne poznanie kraju wytwarza w uczestnikach „poczucie dumy narodowej i miłości do ziemi rodzinnej, uczy patriotyzmu”. **Walory estetyczne**- uwalniają na piękno , uczą spostrzegać je w przyrodzie i dziełach człowieka.

Na wycieczce pojawiają się różnorodne sytuacje umożliwiające kształtowanie „wartościowych cech charakteru i woli, uczuć społecznych, nawyków społecznego postępowania oraz wdrażania do kulturalnego zachowania się”.

Znaczenie kontaktu z przyrodą w nauczaniu głęboko zrozumiał W. Suchomliński , który organizował dla uczniów wyprawę do źródeł myślenia i mowy, do cudownego piękna natury. Pisał , że „...my nauczyciele mamy do czynienia z tym co w naturze najdelikatniejsze, najsubtelniejsze i najwrażliwsze – z mózgiem dziecka. Dlatego musimy być ostrożni i czuli w każdej chwili: przecież dotykamy myślącej materii rozwijającego się organizmu”. Mózg dziecka wymaga , żeby jego umysł rozwijał się u źródła myśli „...wśród obrazów widzialnych, przede wszystkim w obcowaniu z przyrodą, żeby myśl przedstawiała się z obrazu oglądanego na przetwarzanie informacji o tym obrazie. Jeżeli dziecko jest izolowane od przyrody, jeżeli od pierwszych dni nauki odbiera tylko słowa, komórki mózgowe szybko się męczą i nie mogą sprostać pracy , której wymaga nauczyciel”. Oto dłaczego należy rozwijać proces myślenia u dzieci, umocnić ich siły umysłowe w obcowaniu z przyrodą – jest to postulat naturalnych prawidłowości rozwoju organizmu dziecięcego. Dlatego każda wycieczka na łono natury jest lekcją myślenia i rozwoju umysłowego.

Wszystkie wymienione walory wskazują na to, jak doniosłą rolę pełnią wycieczki szkolne . Wycieczki zbliżają szkołę do życia , ukazują pracę człowieka i zmiany, jakich człowiek dokonuje w otaczającym go świecie.

Poprzez wycieczkę realizuje się dwa niezmiernie ważne ogniwa procesu nauczania. Mianowicie:

- po pierwsze – zaznajomienie ucznia z nowym materiałem nauczania,
- po drugie – doprowadzenie do nowych pojęć, sądów, analizy i wniosków.

Wycieczka , którą prowadzimy, aby dzieci zapoznały się z nowymi zjawiskami , powinna zawierać następujące momenty:

1. Przypomnienie celu wycieczki;
2. Zetknięcie się uczniów z nowymi rzeczami, zjawiskami i ich obserwacja;
3. Doprowadzenie do wytworzenia przez uczniów nowych pojęć, sądów, których zdobycie było celem wycieczki;
4. Zebranie materiałów , które będą na lekcjach przedmiotem dalszego opracowania i utrwalania zdobytych już na wycieczce wiadomości.

Powstaje pytanie , jakimi metodami nauczania należy posługiwać się na wycieczce, aby efekty były jak najlepsze , aby zainteresowanie wzrastało, pobudzając do myślenia i działania.

Najczęściej stosowane metody to:

- Obserwacja kierowana (gdy zadania poznawcze są rozległe i stosunkowo trudne, nauczyciel posługuje się poleceniami i pytaniami).
- Obserwacja samodzielna (uczniowie w oparciu o wyrobione już umiejętności przeprowadzają obserwacje bardziej samodzielnie, są wyposażeni przez nauczyciela w instrukcję ze wskazaniem co i jak obserwować).

- Pokaz z objaśnieniami nauczyciela czy innych osób jak przewodnicy, leśnicy, kustosze a nawet uczniów, którzy wcześniej zetknęli się z tymi zagadnieniami (równocześnie ze spostrzeganiem ucznia muszą wystąpić dodatkowe objaśnienia).
- Wywiad może być wykorzystany na tych wycieczkach, w czasie których mamy do czynienia z człowiekiem, z jego działalnością. Możliwość zadawania pytań oraz obserwacja w czasie słuchania objaśnień aktywizuje umysł ucznia i w jeszcze większym stopniu zaspakaja jego ciekawość poznawczą.

Bardzo ważny jest aktywny udział uczniów w wycieczkach przejawiający się w zbieraniu okazów, robieniu notatek, rysunków, fotografowaniu, czy nawet posługiwaniu się dyktafonem. Zdobyte tą drogą materiały mogą być wykorzystane niejednokrotnie na lekcjach powtórzeniowych w szkole, mogą również zapoczątkować czy też wzbogacić już istniejące zbiory szkolne, a nieraz budzić w uczniach głębsze zainteresowanie w jakimś kierunku.

Mówiąc o wycieczkach jako formie i metodzie nauczania i wychowania dzieci należy również zwrócić uwagę na wykorzystanie tej metody w treściach artystycznych, a w szczególności w nauczaniu plastyki.

Wycieczki mogą być organizowane w celu powtórzenia i utrwalenia zdobytych wiadomości. Przy takiego typu wycieczkach wykorzystujemy metody:

- Obserwacja problemowa (uczniowie samodzielnie pracują nad rozwiązaniem jakiegoś zagadnienia);
- Pokaz z objaśnieniami przeprowadzony przez samych uczniów pojedynczo lub w pracy zespołowej (ich wiadomości mogą być rozszerzone dzięki samodzielnej pracy domowej - referaty).

Według M. Dudzikowej dobrze przygotowana wycieczka powinna przebiegać w trzech etapach:

1. ETAP. Przygotowanie wycieczki:

- określenie celów wycieczki,
- ustalenie miejsca, w którym będziemy prowadzić obserwacje,
- wzbudzenie zainteresowania uczniów tematem i wywołanie motywacji poznawczej,
- przygotowanie narzędzi i przyborów,
- zwrócenie uwagi na bezpieczeństwo, odpowiednie ubranie, obuwie, itp.

2. ETAP. Przebieg wycieczki :

- wywołanie nastroju zaciekawienia,
- nawiązanie do posiadanej wiedzy na dany temat,
- doskonalenie obserwacji kierowanej lub samodzielnej,
- łączenie obserwacji z przyswojeniem nowych pojęć.

3. ETAP. Wykorzystanie materiału zdobytego na wycieczce (po odbyciu wycieczki):

- analiza danych z obserwacji,
- wykorzystanie notatek, szkiców, rysunków, zdjęć,
- dyskusja,
- prace pisemne na podstawie wiadomości zebranych podczas wycieczki,
- wykorzystanie tych wiadomości na zajęciach z różnych przedmiotów.

Już od pierwszych wycieczek szkolnych zależy czy uczeń rozwinie się w kierunku człowieka aktywnego, ciekawego życia, szukającego odpowiedzi na tajemnice natury i podziwiającego piękno otaczającego świata.

W. Okoń podkreśla, iż

„Wartość wycieczek szkolnych zależy od wprowadzania uczniów w jej problematykę (...), od koncentracji uwagi i emocji uczestników na obiektach szczególnie godnych poznania, oraz od umiejętności spożytkowania wyników wycieczki szkolnej w dalszej pracy”.

H. Gutowska zauważa, że „wycieczka szkolna jest źródłem wrażeń i spostrzeżeń niezbędnych do pracy umysłowej, tworzenia pojęć, rozwijania mowy, może również dostarczać wzorów postępowania. Wycieczki rozwijają fizycznie, hartują, mają więc znaczenie zdrowotne i rekreacyjne.”

H. Gutowska pisze również „każda wycieczka jeśli ma spełniać swoją rolę powinna być należycie wykorzystana. Spostrzeżenia zdobyte drogą obserwacji – przetworzone, uporządkowane, a utworzone pojęcia- utrwalone”.